

KONKURENCIJOS SAMPRATA EKONOMIKOS TEORIJOJE

Danguolė Klimašauskienė

Socialinių mokslų daktarė
 Vilniaus universiteto
 Ekonomikos fakulteto
 Teorinės ekonomikos katedra
 Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
 Tel. (+370 5) 236 61 47
 El. paštas: danguole.klimasauskiene@ef.vu.lt

Straipsnyje, remiantis klasikinė ir neoklasikinė metodologija, nagrinėjamos įvairių laikotarpių ir ekonominių mokyklų konkurencijos ekonominės koncepcijos, siekiant atskleisti konkurencijos sampratose ryšį su ekonomistų požiūriu į konkurencijos veiksmingumą rinkoje ir valstybinių konkurencijos apsaugos priemonių reikalingumą. Parodoma, kad skirtingas supratimas, kas yra konkurencija, lemia ir skirtingą požiūrį į konkurencijos teikiamą naudą visuomenei. Neoklasikinė rinkos struktūrų pusiausvyros analizė išryškina tobulo konkurencijos statinį veiksmingumą, palyginti su netobula konkurencija, o dinaminis ekonomikos veiksmingumas atsiskleidžia nagrinėjant konkurenciją kaip procesą. Straipsnyje pateikiami argumentai, kad, nepaisant esminių konkurencijos koncepcijų skirtumų, abu požiūriai, jeigu jie neabsoliutinami, glaudžiai susiję su vienoda konkurencijai keliamų tikslų ir uždavinių sistema, kurios centre yra visuomenės gerovė. Todėl veiksminga konkurencijos politika privalo atsižvelgti tiek į statinius, tiek į dinامينius ekonomikos veiksmingumo aspektus.

Pagrindiniai žodžiai: konkurencija, konkurencijos politika, tobula konkurencija, monopolija, efektyvumas.

Įvadas

Konkurencija yra svarbi Europos bendrosios rinkos kūrimo ir ekonomikos globalizacijos prielaida. Vienas iš Europos Bendrijos steigimo sutartyje keliamų tikslų yra „sistema, kuri užtikrintų neiškraipytą konkurenciją bendrojoje rinkoje“¹. Kituose sutarties straipsniuose numatytos konkrečios konkurencijos apsaugos kryptys, kurios yra tiek Europos Sąjungos, tiek

šalių narių konkurencijos politikos pagrindas ir ypač svarbios bendrajai rinkai sėkmingai veikti. Konkurencijos politika daro poveikį rinkų struktūrai ir jų dalyvių elgesiui, taip siekia išlaikyti ir plėtoti veiksmingą konkurenciją bendrojoje rinkoje.

Ekonomikos teorijoje daug dėmesio skiriama konkurencijai ir jos vaidmeniui rinkos ekonomikoje nagrinėti. Johno Stuardo Millo (1864) nuomone, būtent konkurencijos sąvokos aiškinimas ir plėtojimas suteikė ekonomikos teorijai mokslinį analitinį pobūdį, o Francis Ysidro Edgeworthas (1881) teigė, kad, be

¹ Europos Bendrijos konkurencijos taisyklės 2005 – Vilnius: Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba, p. 6.

suvokimo, kas yra konkurencija, ekonomikos nebūtų galima laikyti tikru mokslu (Cook, 2001). Šiuo požiūriu ypač reikšmingu indėliu į ekonomikos mokslą pripažįstami anglų klasikinės politinės ekonomijos mokyklos pradininko Adamo Smitho darbai, kuriuose jis apibendrina ankstyvųjų mąstytojų mintis apie konkurenciją ir sujungė jas į darnią sistemą. Klasikinės politinės ekonomijos pradininkai konkurenciją manė esant pagrindine jėga, kurios dėka rinkoje formuojasi spontaniška ir produktyvi socialinė tvarka, lemianti prekių kainas, atlyginimo už darbą lygį, gamybos būdų pasirinkimą, išteklių paskirstymą, verslo organizavimo formas, gyventojų pajamų dydį. Firmos konkuruoja, siekdamos pelno, o jo galima tikėtis, pasiūlius vartotojams naujų ir kokybiškesnių nei konkurento produktų, atradus tobulėnes gamybos organizavimo formas, įdiegus naujas technologijas ir sumažinus gamybos išlaidas.

Konkurencijos samprata svarbi ne vien teoriniu ekonominės minties plėtojimo atžvilgiu, bet ir dėl jos praktinio įgyvendinimo konkurencijos politikoje. Matyt, todėl ekonomikos literatūroje iki šiol nėra bendros nuomonės, kas yra konkurencija. Nuosekliai išmąstytos teorijos, skrupulingai parengti modeliai ne visada veikia taip, kaip tikėtasi, ar duoda numatytus rezultatus, kai jie įgyvendinami ūkinėje praktikoje, todėl gyvenimas verčia tobulinti senąsias teorijas, kurti naujas, labiau atitinkančias laikmečio dvasią ir iššūkius. Ekonominės minties istorijoje galima matyti ir konkurencijos sampratų plėtrą ir kaitą. Šiame straipsnyje aptariama keletas konkurencijos koncepcijų, kurios įvairiu laikotarpiu turėjo ypač reikšmingą įtaką šalių konkurencijos politikai.

Nors konkurencijos sąvoka yra esminė ekonomikos teorijoje, ekonomistų teoretikų, politikų, teisininkų ir verslininkų nuomonė, kas yra konkurencija, kaip ji veikia ir kokią turi įta-

ką ekonominei visuomenės plėtrai, reikšmingai skiriasi. Ekonominės minties raidos istorijoje yra netgi prieštaraujančių vienas kitam konkurencijos sąvokos aiškinimų, kurie savo ruožtu turėjo įtakos požiūriui į konkurencijos apsaugą ir jos reikalingumą. Ekonomistai sutaria, kad rinkos ekonomika gerai veikia tiek, kiek joje yra konkurencijos. Tačiau jų nuomonė apie tai, kas yra konkurencija, kokią ji duoda naudą rinkos ūkiui ir kokių padarinių rinkai ir visuomenei gali turėti konkurencijos iškraipymai, ribojimai ar visiškai konkurencijos panaikinimas, skiriasi. Atitinkamai formuojasi ir požiūris į tai, kokias valstybė turi ginti konkurencijos vertybes ir kokiomis priemonėmis. Nors dauguma šiuolaikinių ekonomistų palaiko valstybės politiką konkurencijos srityje, tačiau nemaža ir tokių, kurie ją supranta kaip valstybės sukurtą mechanizmą, kuriuo interesų grupės stengiasi paveikti vyriausybę, kad ši sukurtų kliūtis įeiti į rinką arba kitas specialias privilegijas.

Konkurencijos sąvoka ekonomikos literatūroje dažniausiai yra siejama su rinkos dalyvių elgsena, rinkos ekonominiu veiksmingumu arba struktūrinėmis konkurencinės elgsenos ar ekonominio efektyvumo prielaidomis. Ekonomistai nesutaria dėl šių skirtingų požiūrių į konkurenciją reikšmingumo tiek teoriniu, tiek praktiniu lygmeniu (Black, 2005). Iš esmės nuomonės siskiriasi apibrėžiant konkurenciją arba kaip tam tikrą rinkos struktūrą, arba kaip dinamišką varžybų procesą. Atitinkamai skiriasi ir požiūris į tai, kokios priemonės yra svarbios siekiant konkurencijos veiksmingumo: reikėtų labiau skatinti konkurencinį elgesį ar siekti konkurencinės rinkos struktūros, užtikrinančios ekonominį efektyvumą. Nors skirtingi požiūriai dažnai priešpriešinami, stengiantis pagrįsti vienos ar kitos praktinės priemonės reikalingumą, tačiau, manytume, nagrinėjant šias koncepcijas išryškėja ir tam tikros jų sąsajos,

neleidžiančios griežtai atsisakyti vienos ar kitos argumentacijos. Svarbiausia, kad abiejų krypčių atstovai sutaria dėl visuomenės keliamų tikslų konkurencijai. Tai – vartotojų gerovė, pasirinkimo laisvė, paskirstymo teisingumas.

Šio straipsnio tikslas – nagrinėjant ekonomines konkurencijos koncepcijas atskleisti konkurencijos sampratos ir ekonomistų požiūrio į konkurencijos veiksmingumą rinkoje bei valstybinių konkurencijos apsaugos priemonių reikalingumo ryšį. Siekiant užsibrėžto tikslo, būtina atlikti išsamią dviejų daugiausiai ekonomikos teoretikų ir praktikų diskusijų sukėliančių konkurencijos sampratų – konkurencijos kaip dinamiško varžybų proceso ir konkurencijos kaip tam tikros rinkos struktūros – apžvalgą ir analizę (tam skiriamos pirmoji ir antroji straipsnio dalys). Kitas svarbus uždavinys, kuris sprendžiamas trečiojoje straipsnio dalyje, – atskleisti skirtingo konkurencijos aiškino ir atitinkamo požiūrio į konkurencijos rinkoje efektyvumą bei jos apsaugos reikalingumo sąsajas. Šios sąsajos ypač išryškėja konkurencijos sampratų analizei taikant klasikinę ir neoklasikinę metodologiją kaip pagrindą konkurencijos rinkoje veiksmingumo ir ekonomikos statinio bei dinaminio efektyvumo ryšiu nustatyti. Straipsnyje taip pat naudojami tokie metodai: sisteminė lyginamoji mokslinė literatūros analizė ir sintezė, lyginamoji istorinė analizė, metaanalizė, dedukcija.

Konkurencija kaip dinamiškas varžybų procesas

valstybinės konkurencijos priežiūros pradžia yra laikomas antimonopolinis Šermano aktas (Sherman Act), kurį senatoriaus Johno Shermano teikimu JAV Kongresas priėmė 1890 metais. Vyrauja nuomonė, kad tuometėse JAV šis statymas buvo būtinas, siekiant pažaboti mo-

nopolijų savivalę, prekybos ir konkurencijos ribojimus. Tačiau sprendžiant iš to laikotarpio ekonomistų darbų, susidaro įspūdis, kad jie arba nematė konkurencijos silpnėjimo, arba jo nebijojo, ir todėl nepritarė antimonopolinio įstatymo reikalingumui. Kai kurių ekonominės minties istorijos tyrėjų teigimu, Šermano aktas buvo priimtas grynai populistiniais tikslais, atsiliepiant į tam tikros visuomenės dalies baimę dėl verslo stambėjimo ir jo padarinių (Lal, 2000). DiLorenzo atkreipia dėmesį į beveik vieningą to laikotarpio ekonomistų priešiskumą kokių nors valstybės priemonių konkurencijos apsaugos srityje atžvilgiu. Jis remiasi Sanfordu Gordonu, kuris, apžvelgęs profesinius žurnalus, knygas, straipsnius iš socialinių mokslų srities, publikuotus iki 1890 metų, konstatavo, kad absoliuti dauguma to laikotarpio ekonomistų neįžvelgė pavojaus konkurencijai, matydami gausėjant įmonių susijungimų, taip pat manė, kad didėjant nuolatiniams kaštams stambios įmonės yra efektyvesnės, kad susitarimai tarp gamintojų yra natūralus rinkos plėtros padarinys, o vienodos kainos teikia visuomenei daugiau naudos nei žalos (DiLorenzo, 1991). Stigleris taip pat teigia buvus Amerikos ekonomistų abejonių dėl Šermano akto reikalingumo ir pateikia keletą tokio požiūrio priežasčių. Jo nuomone, ekonomistai nepakankamai įvertino slaptų suokalbių pavojų, taip pat per daug pasitikėjo kitomis valstybinio monopolijų reguliavimo formomis (Stigler, 1982).

Matytume, pagrindine minėto požiūrio į valstybinę konkurencijos priežiūrą priežastimi reikėtų laikyti to meto ekonomistų supratimą apie tai, kas yra konkurencija. Iki pat XIX a. pabaigos dauguma ekonomistų suprato konkurenciją kaip elgseną, kaip dinamišką konkurentų varžybų procesą, kurio metu kiekvienas iš jų stengiasi įgyti pranašumą konkurento atžvilgiu (Wagner, 2001). Tokią konkurencijos teoriją savo veikaluose plėtoja Adamas Smithas

(1776), Davidas Ricardo (1817), Johnas Sturtas Millis (1848) ir kiti anglų klasikinės politinės ekonomijos mokyklos atstovai, bandydami nustatyti veiksmus, nulemiančius kainas ir atitinkamai socialinio produkto paskirstymą skirtingoms visuomenės grupėms (Cook, 2001). Adamas Smithas konkurenciją pripažino kaip nepriklausomas dviejų ar daugiau asmenų varžybas, natūralų procesą, kurio metu, varžantis dėl ribotų išteklių, rinkoje nustovi pusiausvyros kainos, o konkurencijos veiksmingumą rinkoje geriausiai rodo kainos mažėjimas, kai gamintojai stengiasi išvengti perteklinės pasiūlos. Tokios pozicijos konkurencijos atžvilgiu laikėsi ir kiti to laikotarpio mąstytojai – Cantillonas, Turgotas ir Hume'as (Stigler, 1967).

Klasikinės politinės ekonomijos mokyklos atstovai ypač pabrėžia dvi ypatybes, apibūdinančias konkurencinę situaciją: naujovių diegimą ir laisvą įėjimą į rinką, o rinkoje veikiančių įmonių skaičiaus ar jų dydžio nemano esant reikšmingu konkurencijos veiksmingumo rodikliu. Maža to, pripažįstama, kad laikinas rinkos jėgos įgijimas, įdiegus naujoves, gali būti konkurencinio proceso ir natūralios įmonių atrankos dalis (Mosca, 2005). Šiuo atžvilgiu konkurencija veikia kaip jėga, kuri ilguoju laikotarpiu panaikina antpelnus ir nepatenkintą paklausą: rinkos dalyviai keičia prekių kainas, atsizvelgdami į rinkos sąlygas ir varžydami dėl pirkėjų dėmesio. Taigi, klasikų manymu, pats konkuravimo procesas skatina inovacijas, technikos pažangą, kokybiškesnę vartotojų poreikių tenkinimą ir taip reikšmingai prisideda prie visuomenės gerovės didinimo. Ekonomikos efektyvumas ir vartotojų gerovės didėjimas užtikrinamas, jeigu rinkos dalyviams nesudaro ma kliūčių veiksmingai konkuruoti, jei visi rinkos dalyviai savo ūkinėje veikloje vadovaujasi sąžininga praktika ir gerai papročiais, netrukdydami kitiems rinkos dalyviams konkuruoti.

Vadovaudamiesi aptartu požiūriu į konkurenciją XIX a. pabaigos ekonomistai linko vertinti firmų susijungimus kaip natūralius konkurencinės kovos padarinius. Nors kai kurios šakos vis labiau koncentravosi, tačiau firmų konkurencija buvo vis tokia pat stipri, tai rodė spartus ekonomikos augimas ir kainų mažėjimas, todėl ekonomistai nematė priežasčių, dėl kurių valstybė turėtų kištis į rinkos procesus (DiLorenzo, 2001).

Ekonomistų požiūris į valstybinio rinkos reguliavimo reikalingumą ėmė keistis, kai matematinės krypties ekonomikoje atstovai išplėtojo vadinamąjį tobulos konkurencijos (angl. *perfect competition*) modelį, kuris pakeitė senąją konkurencijos, kaip varžybų proceso, teoriją. Kurį laiką pradinis konkurencijos aiškimumas buvo užmirštas, susižavėjus naująja teorija². Konkurencijos, kaip dinamiško varžybų proceso, sampratos atgimimas labiausiai sietinas su austrų ekonominės minties mokyklos idėjomis, ypač su tokiais jos atstovais kaip antai Hayeku, von Mises, Kirzneriu (Schenk, 2005). Tačiau kitaip nei klasikai, kurie konkuravimo procese daugiausiai dėmesio skyrė gamintojų varžyboms dėl kainos, austrų ekonominės mokyklos atstovai pažymi kitus konkurencinės elgsenos elementus, kurie tampa vis aktualesni plėtojantis ekonomikai ir visuomenei. Visų pirma, tai konkurencija dėl kokybės, kai firmos stengiasi įgyti pranašumą konkurento atžvilgiu gamindamos ir parduodamos naujas, įvairesnes ir patrauklesnes vartotojui, kokybiškesnes prekes ir paslaugas. Firmų konkurencija vyksta ne tik mažinant kainas, bet ir investuojant į mokslinius tyrimus bei produktų tobulinimą, reklamuojant savo prekę ir pan. Čikagos antimonopolinės mokyklos atstovai, pavyzdžiui Friedmanas (1953), veikiami aust-

² Ši konkurencijos teorija plačiau nagrinėjama antroje straipsnio dalyje.

rų mokyklos idėjų, taip pat konkurenciją pripažino esant procesą, kurio metu vyksta našiausiai dirbančių firmų atranka.

Austrų ekonominės mokyklos atstovų požiūris į konkurenciją kaip procesą puikiai dera su Josepha Schumpeterio (1912, 1942) idėjomis. Šis mokslininkas konkurenciją suprato kaip „kūrybinę destrukciją“ (angl. *creative destruction*). Jos dėka verslininkai atranda naujus gamybos būdus ir siūlo naujus produktus, kurie paverčia atgyvenomis senus produktus ir gamybos būdus. Savo ruožtu ir šie verslininkai anksčiau ar vėliau bus priversti užleisti savo pozicijas kitiems verslininkams. Schumpeteriui rinkos ekonomikos esmė – nepaliaujamasis kitimas, kurio svarbiausioji jėga yra „konkurencija naujomis prekėmis, naujomis technologijomis, naujais pasiūlos didinimo šaltiniais, naujais gamybos organizavimo būdais – konkurencija, kuriai reikia reikšmingo kaštų ar kokybės pranašumo ir kuri grasina ne sumažinti esamų firmų pelną ar gamybos apimtį, bet sugriauti pačius jų gyvavimo pamatus“³. Tokios konkurencinės kovos sėkmę garantuoja būtent sugebėjimas kurti, išrasti naujoves ir jas diegti.

Struktūrinis požiūris į konkurenciją

Visiškai kitokia konkurencijos samprata formuojama matematinės krypties ekonomikoje atstovų darbuose. Ekonomistai-neoklasikai Cournotas (1838), Edgeworthas (1881), Clarkas (1915), kurdami analitinius pelno didinimo, esant skirtingai rinkos struktūrai, modelius, sąvoką „konkurencija“ vartoja jau ne elgsenos rinkoje reikšme, bet tam tikrai statinei situacijai rinkoje apibrėžti – rinkos struktūrai, kurioje prekės kaina tampa lygi ribiniams

kaštams (Cook, 2001). Wagneris, nagrinėdamas tobulos konkurencijos modelio plėtotę įvairių ekonomistų darbuose, visų pirma sieja jį su marginalistine neoklasikinės ekonominės minties kryptimi ir tokiais jos atstovais, kaip antai Walrasu (Šveicarija), Jevonsu (Anglija) ir Mengeriu (Austrija) (Wagner, 2001). Šių ekonomistų ir jų sekėjų darbuose daugiausia dėmesio skiriama paklausos formavimuisi, o ne gamybos procesui nagrinėti, todėl ir prekės kainos vaidmuo čia visai kitoks: klasikinėje teorijoje kaina traktuojama kaip pagrindinė konkurencijos priemonė, siekiant vartotojų dėmesio, o tobulos konkurencijos modelyje kaina yra parametras, subalansuojantis paklausą ir pasiūlą, rinkos dalyviams organizuojant gamybos ir vartojimo procesą pagal rinkos kainas. Walrasas, plėtodamas bendrosios pusiausvyros teoriją, ieškojo atsakymo į klausimą, ar yra tokios kainos, kurios subalansuotų paklausą ir pasiūlą viso ūkio mastu, o Marshallas sprendė šį klausimą ieškodamas dalinės – tam tikros prekės rinkos – pusiausvyros. Neoklasikų mąnymu, firma, sprenddama, kiek produkcijos gaminti, kad būtų gautas didžiausias pelnas, turi atsizvelgti į rinkoje nusistovėjusią kainą ir lyginti ją su savo ribiniais gamybos kaštais. Optimalu, kai firma pasirenka gaminti tiek, kad jos ribiniai kaštai būtų lygūs rinkos kainai.

Cournoto, Walraso, Marshallo ir jų sekėjų darbai padėjo pagrindus matematinei kryptčiai ekonomikos teorijoje plėtoti, tai leido gerokai pagilinti analitinę ekonomikos teorijos pobūdį, nagrinėjant ekonominius procesus. Tačiau šių idėjų srauto metu konkurencijos koncepcija patiria įdomią metamorfozę: konkurencija, anksčiau reiškusi aktyvius veiksmus, varžybą, tampa tam tikros rinkos struktūros savybe, reiškiančia pasyvų prisitaikymo prie kainų elgesį. Taip atsitiko dėl to, kad neoklasikai sutelkė dėmesį į konkurencijos rinkoje padarinius, kurie, jeigu analizuojami statistškai, reikš-

³ Schumpeter, J (1942). *Capitalism, socialism and democracy* – New York: Harper and Brothers, p. 84–85.

mingai skiriasi priklausomai nuo rinkos struktūros. Cournoto pasiūlytam grynosios monopolijos modeliui, išryškinančiam ekonominio efektyvumo ir visuomenės gerovės nuostolius, marginalistai priešpriešina tobulą konkurenciją – kitą statinį rinkos struktūros modelį, kuris akivaizdžiai rodo šios rinkos struktūros pranašumą prieš grynąją monopoliją: pasiekus ilgo laikotarpio pusiausvyrą užtikrinamas didžiausias gamybos ir išteklių paskirstymo efektyvumas⁴. Atvirkščiai, monopolija, naudodamasi savo rinkos galia ir siekdama didžiausio pelno, gali mažinti gamybos apimtis ir didinti prekės kainą vartotojams. Taip visuomenė praranda tam tikrą dalį produkcijos, kuri galėjo būti pagaminta, jeigu rinka būtų konkurencinė, prekė gaminama ne mažiausiais vidutiniais kaštais, taip pat įvyksta gerovės persiskirstymas tarp vartotojo ir gamintojo pastarojo naudai. Visuomenės gerovės nuostolio dydis priklauso nuo firmos galios rinkoje⁵. Tik konkurencinė rinka, kai nė vienas kokios nors prekės pardavėjas negali daryti įtakos rinkos kainai, keisdamas savo prekės pasiūlą, gali užtikrinti gamybos ir išteklių paskirstymo efektyvumą ir didžiausią įmanomą visuomenės gerovę. Tačiau tam, kad tokia konkurencinė pusiausvyrą būtų pasiekta, reikalingos tam tikros sąlygos⁶, kaip antai:

- visiškas visų rinkos dalyvių informuotumas apie rinkos ir gamybos sąlygas, kainas ir kitus susijusius veiksnius (informacinis efektyvumas);

---

⁴ Išteklių paskirstymo (paskirstomasis, alokacinis) efektyvumas suprantamas kaip toks išteklių paskirstymas ekonomikoje, kuris užtikrina, kad ištekliai naudojami labiausiai vartotojų vertinamų gėrybių gamybai. Gamybos efektyvumas suprantamas kaip efektyvus išteklių naudojimas firmose.

⁵ Rinkos galia suprantama kaip firmos sugebėjimas padidinti rinkos kainą virš ribinių gamybos kaštų.

⁶ Šios sąlygos yra tobulos konkurencijos modelio prielaidos.

- laisvas patekimas į rinką ir kad nebūtų jokių kliūčių prekių ar išteklių judėjimui;
- visiškai vienodos (homogeniškos) prekės, kurias rinkai siūlo ir rinkoje perka labai didelis skaičius santykiškai smulkių pardavėjų ir pirkėjų, savo sprendimuose dėl pirkimo-pardavimo atsižvelgiančių į rinkos kainą ir negalinčių daryti jai įtakos.

Nors dauguma ekonomistų pripažįsta, kad tobulos konkurencijos modelis neturi nieko bendra su realia ekonomine veikla ir jos organizavimu, šis modelis labai svarbus ekonomikos teorijoje ir turi reikšmingą įtaką ekonomistų požiūriui į konkurencijos politiką. Jau pati sąvoka *konkurencinė rinka*, kuri neoklasikinėje ekonomikos teorijoje vartojama kaip tobulos konkurencijos rinkos sinonimas, suponuoja mintį, kad veiksminga konkurencija įmanoma tik rinkose, savo struktūra artimose tobulos konkurencijos rinkai. Ši išvada paaiškina, kodėl struktūrinio požiūrio į konkurenciją šalininkai mano, kad rinkoje turi būti labai daug tos pačios prekės pardavėjų, ir neigiamai vertina firmų siekį įgyti pranašumą konkurentų atžvilgiu: gamybos koncentracija ir monopolizacija yra nepageidaujamas reiškinys net ir tose šakose, kur gamybos masto didėjimas skatina gamybos efektyvumo didėjimą. Monopolija traktuojama kaip rinkos ribotumo atvejis, neigiamas veiksnys, trukdantis veikti rinkos mechanizmui ir todėl reikia valstybės įsikišimo. Stigleris, pripažindamas tobulos konkurencijos teorijos pagrindinį trūkumą – jos nerealumą, tuo pat metu pabrėžia jos, kaip teorinio konkurencijos politikos pagrindo, susiformavusio po Pirmojo pasaulinio karo, gyvybingumą (Stigler, 1967).

Konkurencijos, kaip tam tikros rinkos struktūros, aiškinimas sulaukė aršios kritikos. McNulty pažymi, kad dvi konkurencijos kon-

cepcijos (klasikinė ir neoklasikinė) yra ne tik skirtingos – jos yra iš esmės nesuderinamos, nes pats tobulos konkurencijos apibrėžimas eliminuoja firmų varžymąsi (McNulty, 1967). Lygiai taip pat samprotauja ir Cookas, kurio nuomone, netgi atsižvelgus į tai, kad teorinis tobulos konkurencijos modelis, kaip tam tikra ideali situacija ar etalonas, gali būti naudojamas analitiniams tikslams, negalima paneigti argumento, kad ši koncepcija visiškai nesuderinama su bet kokia konkurencijos idėja (Cook, 2001).

Hayekas pasisako dar kategoriškiau: „Tai, apie ką kalbama tobulos konkurencijos teorijoje, vargu ar apskritai gali būti vadinama konkurencija..., o jos išvados menkai tinka kaip gairės konkurencijos politikai.“⁷ Pasak Hayeko, net jeigu kada nors ir egzistuotų tokia rinkos būseną, kurią galima įsivaizduoti pagal tobulos konkurencijos prielaidas, joje nebūtų įmanoma jokia veikla, susijusi su sąvoka *konkuruoti*. Reklama, produktų diferencijavimas, kainų mažinimas – visi šie konkurenciniai veiksmai negalimi jau pagal tobulos konkurencijos apibrėžimą. Kitaip tariant, konkurencinės pusiausvyros prielaidos panaikina esminius konkurencijos požymius. Hayekas ypač kritikuoja prielaidą apie informacinį efektyvumą, jo manymu, išsamią informaciją rinkos dalyviai gali gauti tik varžybų proceso metu, stebėdami konkurentų veiksmus, sprendimus, reklamos akcijas ir pan. Visiškas informuotumas yra ne sąlyga, būtina konkurencijai, o dinamiško konkurencijos proceso rezultatas.

Šiuolaikinėje ekonomikos teorijoje, kuri daugiausiai pagrįsta neoklasikine metodologija, taip pat pasitaiko panašių nuomonių. Pavyzdžiui, Ma-Colell (1980) teigia, kad Walra-

so tobulos konkurencijos teorija gali būti naudojama tik hipotetinės situacijos padarinių analizei, bet ne teoriškai pagrindžiant pačią hipotezę. Makowskis ir Ostroy (2001) taip pat pripažįsta tobulos konkurencijos modelio naudingumą analitiniams tikslams, bet mano, kad jo taikymo konkurencijos priežiūrai padarinys yra verslininko iniciatyvos slopinimas (Mosca, 2005).

Dvi konkurencijos sampratos tiek skirtingos, jog atrodo, kad įvyko terminologijos klaida: tas pats žodis *konkurencija* vartojamas dviem skirtingoms ekonominėms kategorijoms apibūdinti. Pasak Knighto: „Teorinis „tobulos“ rinkos modelis aukščiausiu abstrakcijos laipsniu tradiciškai aprašomas kaip tobula arba grynoji „konkurencija“. Tačiau šio žodžio vartojimas minėtame kontekste yra viena iš didžiausių mūsų terminologijos nesėkmių. Čia nėra nė užuominos apie psichologinę konkurenciją, lenktyniavimą ar varžybą, o tai prieštarauja viskam, ką mes žinome apie ekonominę elgseną.“⁸

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad klasikinė ir neoklasikinė sampratos iš esmės skiriasi, apibrėžiant, kas yra konkurencija. Klasikiniai ekonomistai ir vėlesni jų sekėjai konkurenciją siejo su firmų elgsena, organizaciniais ir technologiniais pokyčiais, o neoklasikinių ekonomistų dėmesio centre yra rinkos struktūra. Vadovaujantis pastarąja teorija konkurencijos ir rinkos sąvokos susilieja, pagrindinis vaidmuo rinkoje atitenka mainams, paklausos ir pasiūlos jėgų pusiausvyrai, o firmų varžybos nebetenka prasmės. Tačiau nors abu požiūriai į konkurenciją yra iš esmės skirtingi ir jų šalininkai aršiai ginčijasi, pateikdami, atrodytų, triuškinamus argumentus, tačiau

⁷ Hayek, F. A. (1948) *Individualism and Economic Order* – Chicago: University of Chicago Press, p. 92.

⁸ Knight, F.H. *Immutable Law in Economics: Its Reality and Limitations. American Economic Review*. 1946, 36, p. 93.

ši teorinė diskusija yra produktyvi ir naudinga, nes skatina pažvelgti į tuos pačius dalykus iš skirtingų pozicijų, bandant išsiaiškinti konkurencijos teikiamą naudą ekonominei visuomenės plėtotei. Abiejų krypčių atstovai sutaria dėl konkurencijos svarbos, siekiant veiksmingo ribotų išteklių paskirstymo ir panaudojimo, o tai savo ruožtu reiškia visuomenės gerovės didėjimą; skiriasi tik požiūris į tai, kaip to pasiekti. Struktūrinio požiūrio į konkurenciją šalininkai pabrėžia tobulos konkurencijos rinkos pranašumus, siekiant gamybos ir išteklių paskirstymo efektyvumo, o konkurencijos, kaip aktyvaus varžybų proceso, šalininkams ekonominio efektyvumo ir visuomenės gerovės didinimo šaltiniai yra firmų konkurencinė elgsena, skatinanti inovacijas, investicijas į mokslinius tyrimus ir produktų tobulinimą, pan. Manytume, kaip tik čia, kalbant apie uždavinius, kuriuos visuomenė kelia konkurencijai, apie priemones, kuriomis šie uždaviniai gali būti įgyvendinti, reikėtų ieškoti sąsajų, jungiančių abu požiūrius į bendrą tikslų sistemą, kurioje skirtingos sampratos ne prieštarauja viena kitai, o papildo viena kitą. Problemų kyla tada, kai bandoma absoliutizuoti vieną ar kitą požiūrį, priešpriešinti vienas idėjas kitoms, kai varžybos ar tobulą konkurenciją tampa tikslu.

Konkurencija ir statinis bei dinaminis rinkos efektyvumas

Kai kalbama apie konkurencijos rinkoje reikalingumą, paprastai jį siejama su tuo, kas naudinga vartotojui – mažesnėmis kainomis, naujovėmis, didesnėmis pasirinkimo galimybėmis. Dauguma ekonomistų sutaria, kad svarbiausia konkurencijos vertybė yra jos lemiamą naudą vartotojams, visuomenei. Pagal Borką, vartotojų gerovė yra didžiausia, kai visuomenės ekonominiai ištekliai yra paskirstyti taip, kad vartotojai gali patenkinti savo poreikius tokia

apimtimi ir kokybe, kiek leidžia technologiniai apribojimai (Bork, 1978). Tam, kad konkurencija teiktų kuo didesnę naudą, reikalinga kryptinga ir tinkama konkurencijos priežiūra, kurios centre yra verslo elgsenos poveikis vartotojams. Jos paskirtis yra saugoti, tobulinti ir stiprinti galingus ekonominius mechanizmus, kurie skatina verslą tarnauti vartotojams.

Skirtingos konkurencijos sampratos suporuoja ir skirtingą požiūrį į valstybės politikos konkurencijos srityje tikslus ir priemones. Pažymėtina, kad konkurencijos, kaip dinamiško varžybų proceso, ir konkurencijos, kaip tam tikros rinkos struktūros koncepcijos, yra ne vien aprašomojo pobūdžio, bet turi ir reikšmingą normatyvinį užtaisą. Kitaip tariant, šios koncepcijos ne tik aiškina, kas yra konkurencija; tuo pat metu jos pagrindžia atitinkamą požiūrį į konkurencijos teikiamą naudą visuomenei. Tačiau kadangi du požiūriai iš esmės skiriasi, aiškinant, kas yra konkurencija, nenuostabu, kad ir konkurencijos naudingumas įrodinėjamas iš skirtingų pozicijų.

Struktūrinio požiūrio į konkurenciją šalininkai vartotojų gerovės didinimo tikslą sieja su firmų veiklos rezultatais, o veiklos rezultatus – su rinkos struktūra. Supratimas, kas yra efektyvus išteklių paskirstymas, kaip jis daro įtaką vartotojų gerovei, kokią žalą visuomenei patiria dėl neefektyvaus išteklių paskirstymo, pasiekiamas, nagrinėjant statinius firmų elgsenos modelius esant skirtingoms rinkos struktūroms. Bet kuriame mikroekonomikos vadovyje, besiremiančiame neoklasikine metodologija, rasime argumentaciją, kodėl tobulos konkurencijos rinka yra visuomenei naudingesnė už bet kokią kitą rinkos struktūrą: prekės kaina tampa lygi gamybos ribiniams kaštams; užtikrinamas didžiausias galimas gamybos ir išteklių paskirstymo efektyvumas rinkoje, pan. O monopolija – rinkos struktūra, kurioje vienas pardavėjas tenkina visą rinkos paklausą,

gali padidinti kainą ir parduoti mažiau prekių, negu jų būtų parduota konkurencinėje rinkoje, yra neefektyvi ir todėl visuomenei nenaudinga. Peršasi išvada, kad didžiausia konkurencijos nauda visuomenei užtikrinama esant tobulai konkurencijai, kai labai daug smulkių firmų siūlo rinkai visiškai vienodas (homogeniškas) prekes už kainą, lygią ribiniams kaštams.

Vadovaujantis neoklasikų idėjomis apie gamybos ir išteklių paskirstymo efektyvumą tobulos konkurencijos ir monopolijos sąlygomis, paplito nuomonė, kad apie konkurencijos veiksmingumą ir rinkos rezultatyvumą galima spręsti iš firmų skaičiaus ir jų galios rinkoje: kuo didesnė rinkos koncentracija, tuo didesnis efektyvumo nuostolius patiria visuomenė (Cook, 2001)⁹. Tai reiškia, kad turi būti daug firmų nekoncentruotose šakose, o gamybos koncentracija yra nepageidaujamas reiškinys net ir tose šakose, kur gamybos masto didėjimas skatina gamybos efektyvumo didėjimą. Palankiai žiūrima ir į valstybinę konkurencijos priežiūrą: jeigu tam, kad rinkoje būtų pasiektas didžiausias ekonominis efektyvumas, reikia daug firmų ir prekės kainos lygybės ribiniams kaštams, vadinasi, reikalingos ir specialios priemonės, kurios neleistų rinkoms nukrypti nuo idealaus tobulos konkurencijos modelio (DiLorenzo, 1991). Monopolija traktuojama kaip neigiamas veiksnys, trukdantis veikti rinkos mechanizmui ir reikalaujantis valstybės įsikišimo.

Konkurencijos, kaip dinamiško varžybų proceso, šalininkai pažymi, kad konkurencijos ir jos teikiamos naudos visuomenei vertinimas,

---

⁹ Pasak Mosca, italų neoklasikai marginalistai Pareto ir Barone nepritarė tokiam vertinimui. Jie manė, kad firmų skaičius rinkoje nėra pakankamas monopolijos galios rodiklis. Esant masto ekonomijai, maža gamybos koncentracija yra neefektyvumo ir silpnos konkurencijos rodiklis, o ne atvirkščiai (Mosca, 2005).

stebint rinkos statinį vaizdą, yra pernelyg supaprastintas ir sutelkiantis dėmesį tik į vieną ekonominio efektyvumo aspektą – statinį išteklių paskirstymo efektyvumą ilgo laikotarpio pusiausvyroje, esant tam tikroms paklausos ir pasiūlos funkcijoms. Jų nuomone, konkurencija visuomenei naudinga kaip procesas. Statiniame tobulos konkurencijos modelyje firmos elgsena apsiriboja prisitaikymu prie rinkos kainos, o dinamiame modelyje konkurencija reiškia siekį tapti laikina monopolija. Schumpeteris firmų konkurenciją dėl laikinos monopolinės padėties, užtikrinančią „kūrybinės destruktijos bangą“, manė esant svarbiausiu konkurencijos rinkos ekonomikoje tipu (Schenk, 2005). Konkurencinio proceso esmė yra nesibaigiantis tokių laikinų monopolijų susikūrimas ir išnykimas, atsiradus naujiems produktams, naujoms technologijoms, jei tik nesudaro dirbtinių kliūčių galimai konkurencijai. Kaip tik „kūrybinės destruktijos“ dėka atrandami nauji ekonominio efektyvumo šaltiniai, kurie padidina visuomenės gerovę reikšmingiau, negu efektyvumas, pasiektas statinėje tobulos konkurencijos rinkoje. Tai – moksliniai tyrimai ir technologijų plėtra, naujos organizacinės formos ir nauji pasiūlos šaltiniai, didesnė prekių įvairovė ir kokybiškesnės paslaugos, tai padaro konkurenciją ypač svarbią ekonomikos raidai. Atstovaujančiųjų šiai koncepcijai nuomone, reikėtų skatinti tokias įmones, kurios pasiekė dominuojančią poziciją rinkoje pranašesne veikla – mažesniais gamybos kaštais, kokybiškesne produkcija, naujesne išteklių taupančia technologija, nes būtent tokia veikla skatina ekonomikos raidą ir užtikrina dinaminį jos efektyvumą (Cook, 2001).

Išnagrinėjus įvairias ekonomistų pozicijas dėl konkurencijos teikiamos naudos visuomenei, kyla klausimas, kokie turėtų būti valstybinės konkurencijos politikos tikslai ir priemonės: turėtų būti skatinamas konkurencinis el-

gesys, skatinantis dinaminį ekonomikos efektyvumą ar turėtų būti siekiama palaikyti konkurencinę rinkos struktūrą, garantuojančią ne mažiau svarbų statinį efektyvumą. Kai kurie šiuolaikiniai griežčiausi laisvos rinkos santykių teoretikai¹⁰ apskritai nemato priešasčių, dėl kurių valstybė turėtų kištis į rinkos procesus. Ši nuomonė remiasi nuostata, kad konkurencija ekonomikoje yra tas pats, kas ir laisvos rinkos sistema, tad sąlygų jai egzistuoti sudarymas (nevaržoma laisvė įeiti į rinką ir siūlyti savo produktus, išeiti iš rinkos, galimybės pirkti siūlomus produktus arba jų nepirkti) ir reiškia konkurenciją, taigi ir efektyvumą bei tarnavimą vartotojui. (Konkurencijos ir ..., 2001). Lietuvos laisvosios rinkos institutu, nuo 1998 m. nagrinėjančio konkurencijos teisės problemas, „Vizijoje“ nurodoma, kad „būtina laikytis realistinės konkurencijos sampratos, kurioje suvokiama, kad rinką yra dinamiška, ir svarbu jos nevaržyti reguliavimais, o įmonių susiliejimai, naudojimasis lyderio padėtimi ar privačių įmonių susitarimai nėra žalingi atviros rinkos sąlygomis.“¹¹ Younkins taip pat mano, kad konkurencijos įstatymai ne tik kad neskatina konkurencijos, bet, atvirkščiai, ją slopina ir taip daro žalą vartotojams (Younkins, 2002). Jam prioritaris ir Lal, jo teigimu, valstybė turėtų atsisakyti bet kokie didelių ar mažų firmų reguliavimo (Lal, 2000).

Mūsų nuomone, teisybė yra Čikagos antimonopolinės mokyklos atstovas Robertas Borkas. Aptardamas įvairų požiūrį į konkurenciją, jis mano, kad konkurencijos traktavimas kaip varžybų proceso nėra tinkamas, siekiant pagrįsti konkurencijos politikos tikslus (Bork, 1978). Šiuo atveju rinkos dalyvių varžybų skatinimas

tampa savitiksliu, neatsižvelgiant į tai, kad tam tikrais atvejais varžybų atsisakymas gali būti naudingesnis visuomenei. Nors Čikagos mokyklos atstovai abejoja dėl vienu ar kitu valstybinės konkurencijos priežiūros priemonių reikalingumo, jie nesiūlo atsisakyti konkurencijos politikos apskritai, nes supranta, jog laisva nereguliuojama rinką pati savaime negali užtikrinti sąžiningos konkurencinės elgsenos, kuri neribotų kitų rinkos dalyvių galimybių konkuruoti. Ypač didelį pavojų konkurencijai šios mokyklos atstovai mano esant horizontalius susitarimus tarp konkurentų (kartelius), kuriais siekiama monopolizuoti rinką (Cook, 2001).

Savo ruožtu kyla abejonių ir dėl struktūrinės konkurencijos sampratos tinkamumo praktiniams konkurencijos priežiūros tikslams. Pripažįstant reikšmingą neoklasikų indėlį, išplėtojus tobulos konkurencijos teoriją kaip gilesnės ekonominių procesų analizės pagrindą, vis dėlto reikėtų nepamiršti, kad tobulą konkurenciją, ilguoju laikotarpiu užtikrinanti gamybos ir išteklų paskirstymo efektyvumą, yra tik teorinis modelis, sukurtas naudojantis ekonominę tikrovę supaprastinančiomis prielaidomis, kurios iš tikrųjų vargu ar įmanomos. Pasak Borko, šis ekonominis modelis niekada nebuvo skirtas taikyti konkurencijos politikoje, todėl manyti, kad, nukrypęs nuo jo prielaidų, rinkose nebus pasiektas efektyvumas, yra didžiausia, nors ir labai paplitusi klaida. Konkurencijos priežiūrai privalu vadovautis tobulos konkurencijos modeliu ir jo išvadamis kaip orientyru, tačiau pats modelis niekada neturėtų būti sutapatinamas su konkurencija, kurią siekiama apginti (Bork, 1978).

Manytume, statinis ir dinaminis ekonomikos efektyvumas neturėtų būti priešpriešinami, teikiant pirmenybę kuriam nors iš jų. Tai dvi sudedamosios dinaminės ekonomikos plėtos dalys, kurios glaudžiai susijusios ir papildo viena kitą. Valstybės politika konkurencijos sri-

¹⁰ Žr., pavyzdžiui, prof. Pascasio Salino interviu naujienų agentūrai ELTA. *Laisvoji rinką*, 2004, Nr. 4.

¹¹ Vizija. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/index.php/164>

tyje turėtų būti lanksti ir kryptinga, derinanti tiek dinaminį, tiek statinį efektyvumo aspektus. Praktika rodo, kad efektyvi ūkinė veikia įmanoma esant įvairioms rinkos struktūroms, kurios formuojasi ir kinta, plėtojantis ekonomikai ir visuomenei. Konkurencinė rinka yra veiksminga, kai rinkos sąlygos ir gamybos procesas palankūs labai mažų firmų, gaminančių panašias prekes, veiklai. Tačiau efektyvios gali būti ir stambios firmos labai koncentruotose šakose, jeigu jos gali pasinaudoti masto ekonomijos teikiamais pranašumais. Gali būti ir taip, kad monopolija yra veiksmingesnė už konkurencinę rinką: jeigu šaka pasižymi didėjančia masto grąža, dvi mažesnės firmos gamins tą pačią produkcijos apimtį didesniais kaštais negu viena didelė firma. Stengimasis dirbtinai išlaikyti dvi firmas rinkoje, pavyzdžiui, neleidžiant joms susijungti, visuomenei reikštų neveiksmingą robotų išteklių panaudojimą. Kitaip tariant, esant didžiulei rinkos ir verslo struktūrų įvairovei, negalima mechaniskai taikyti vieno ar kito konkurencijos modelio, vertinant konkrečios rinkos efektyvumą, pavyzdžiui, spręsti apie rinkos konkurencinį lygį iš firmų skaičiaus rinkoje. Konkuravimas dėl laikinos monopolijos kaip dinaminio ekonomikos efektyvumo šaltinis yra svarbi nuoroda valstybinei konkurencijos politikai. Prieš imantis kokių nors priemonių konkurencijai rinkoje užtikrinti, svarbu įvertinti ir palyginti kiekvienos nagrinėjamos rinkos efektyvumą ir jo nuostolius, nes gali būti taip, kad statinio efektyvumo nuostoliai, sumažėjus firmų skaičiui rinkoje ir joms įgavus didesnę rinkos galią, yra mažesni, negu nauda, kurią visuomenė gaus dėl padidėjusio dinaminio efektyvumo.

Turbūt geriausias statinio ir dinaminio efektyvumo derinimo pavyzdys yra politika patentų ir autorių teisių gynimo srityje. Patentai suteikia teisinį pagrindą naujo produkto ar naujos technologijos išradėjo monopolijai ir taip

užtikrina jam monopolinį pelną, o tai reiškia statinio efektyvumo nuostolius. Tačiau tuo pat metu patentai padeda didinti visuomenės gerovę, nes skatina inovacijas. Jeigu nebūtų patentų, naują technologiją kaippat perimtų kitos firmos, ir rinkoje formuotųsi tobula konkurencija, kai ilguoju laikotarpiu kiekvienos firmos ekonominis pelnas yra lygus nuliui. Akiivaizdu, kad tokia situacija neskatinėtų investuoti į naujoves, žinant, kad panaudoti darbo ir finansiniai ištekliai neatsipirks. Kita vertus, nesant išradimų ir jų įdiegimo teisinės apsaugos, nebūtų sukuriami nauji produktai ir neatsirasytų naujos konkurencinės rinkos, skatinančios ekonomikos statinį efektyvumą. Taigi, įgyvendinant patentų apsaugą, iš dalies pripažįstama, kad efektyvumo analizė yra statinė, o ekonomika yra dinaminė.

Be to, nereikėtų pamiršti, kad konkurencija ūkyje, jos palaikymas, gynimas ir skatinimas nėra savitiksliis. Konkurencija – tai priemonė, padedanti siekti ne tik ekonominio efektyvumo, kaip pagrindo didinti visuomenės gerovę, ir kitų ekonominių bei socialinių visuomenės tikslų. Pasitaiko, kai konkretus visuomenės interesas yra svarbesnis nei užtikrinti veiksmingą konkurenciją, kai valstybė pati sukuria kliūtis konkurencijai rinkoje arba leidžia ją riboti. Pavyzdžiui, gydytojų konkurencija yra ribojama profesinėmis ir kvalifikacinėmis kliūtimis, kurios nustato, kas gali praktikuoti mediciną. Šią priemonę galima pateisinti valstybės noru užtikrinti tam tikrą profesionalumo lygį įgyvendinant sveikatos apsaugą. Panašiai rūpinimasis aplinkos apsauga priverčia valstybę reguliuoti energetikos sektorius, nors šios priemonės ir didina paslaugų kainas vartotojams. Taigi dažnai tenka ieškoti kompromiso tarp kelių ekonominės ir socialinės politikos tikslų, nors tai ir reiškia tam tikrą konkurencijos ribojimą ar iškraipymą. Kompromisų ieškojimas ir prioritetų nustatymas, jų motyvai ir argumenta-

cija taip pat turi atsispindėti konkurencijos politikoje. Kaip vieną iš tokių kompromisų ieškojimo pavyzdžių galima paminėti Europos konkurencijos teisėje taikomas išimtis susitarimams tarp konkurentų, jeigu tokiais susitarimais, nors ir ribojančiais konkurenciją tam tikrą apibrėžtą laikotarpį, skatinama technikos ar ekonomikos pažanga, kuri duoda naudos ne tik susitarimo dalyviams, bet ir vartotojams, visuomenei.

Taigi veiksminga konkurencijos politika, kurios pagrindinis tikslas yra didinti visuomenės gerovę, turėtų atsižvelgti ir į statinį, ir į dinaminį konkurencijos apsaugos ir skatinimo aspektus. Turint galvoje tam tikrą konkurencijos sampratų skirtingumą, efektyvioje dinamikoje ekonomikoje negali būti vieno veiksmingos konkurencijos mato, pavyzdžiui, rinkos koncentracijos laipsnis, iš kurio būtų galima spręsti apie rinkos efektyvumą. Dinamiškoje rinkos ekonomikoje buvo ir bus įvairių konkurencijos apraiškų. Tam tikrose šakose bus daug firmų, veikiančių artimomis tobulai konkurencijai sąlygomis; kitose šakose vyks aktyvi inovacinė konkurencija, leidžianti dominuoti rinkoje. Atsižvelgiant į tai konkurencijos apsaugos užduotis gali būti apibendrinta kaip pastangos pagerinti išteklių paskirstymo efektyvumą, neužkertant kelio gamybos efektyvumui didėti.

Išvados

Konkurencijos ir jos vaidmens rinkos ekonomikoje nagrinėjimas yra ypač svarbus ekonomikos teorijoje. Nepaisant to, ekonomistų teoretikų, politikų, teisininkų ir verslininkų nuomonė, kas yra konkurencija, kaip ji veikia ir kokią turi įtaką ekonominei visuomenės raidai, reikšmingai skiriasi. Ekonominės minties raidos istorijoje randama netgi prieštaraujančių vienas kitam konkurencijos sąvokos aiški-

nimų, kurie savo ruožtu turi įtakos požiūriui į konkurencijos apsaugą ir jos reikalingumą. Iš esmės nuomonės skiriasi apibrėžiant konkurenciją arba kaip tam tikrą rinkos struktūrą, arba kaip dinamišką varžybų procesą.

Konkurencijos, kaip dinamiško varžybų proceso, aiškinimas turi gilią šaknis ekonominės minties istorijoje. Anglų klasikinės politinės ekonomijos mokyklos pradininkas Adamas Smithas ir jo sekėjai konkurenciją suprato kaip firmų elgseną, dinamišką konkurentų varžybų procesą, kurio metu kiekvienas iš jų stengiasi įgyti pranašumą konkurento atžvilgiu, o konkurencijos veiksmingumą rinkoje geriausiai rodo kainos mažėjimas, kai gamintojai stengiasi išvengti perteklinės pasiūlos. Šias klasikų idėjas perėmė ir toliau plėtojo austrų ekonominės minties bei Čikagos antimonopolinės mokyklų atstovai ir jų sekėjai, kurie taip pat konkurenciją suprato kaip procesą, kurio metu vyksta efektyviausiai dirbančių firmų atranka. Kitaip nei klasikai, kurie konkuravimo procese daugiausiai dėmesio skyrė gamintojų varžyboms dėl kainos, šie ekonomistai pažymi kitus konkurencinės elgsenos elementus, kurie tampa vis aktualesni plėtojantis ekonomikai ir visuomenei, kaip antai produktų diferencijavimas, investicijos į mokslinius tyrimus ir prekių tobulinimas, reklama, marketingas, pan.

Kita konkurencijos samprata, susijusi su neoklasikine, o ypač marginalistine kryptimi ekonomikos moksle, konkurenciją traktuoja kaip tam tikrą rinkos struktūrą. Tobula konkurencija – tai tokia rinkos struktūra, kuri esant ilgalaikiai pusiausvyrai užtikrina gamybos ir išteklių paskirstymo efektyvumą. Vadovaujantis šia teorija konkurencijos ir rinkos sąvokos susilieja, pagrindinis vaidmuo rinkoje tenka mainams, paklausos ir pasiūlos jėgų pusiausvyrai, o firmų varžybos nebetenka prasmės, nes firmos konkurencinėje rinkoje tik pasyviai prisitaiko prie kainų.

Nors du požiūriai į konkurenciją yra iš esmės skirtingi, abiejų atstovai sutaria, kad konkurencija būtina, siekiant efektyvaus ribotų išteklių paskirstymo ir panaudojimo, o tai savo ruožtu reiškia visuomenės gerovės didėjimą; skirtingas yra tik požiūris į tai, kaip to pasiekti. Struktūrinio požiūrio į konkurenciją šalininkai pabrėžia tobulos konkurencijos rinkos pranašumus, siekiant gamybos ir išteklių paskirstymo efektyvumo, o konkurencijos, kaip aktyvaus varžybų proceso, šalininkai ekonominio efektyvumo ir visuomenės gerovės didinimo šaltinius mato esant firmų konkurencinę elg-

seną, skatinančią inovacijas, investicijas į mokslinius tyrimus ir produktų tobulinimą, pan.

Mūsų nuomone, statinis ir dinaminis ekonomikos efektyvumas yra glaudžiai susiję, todėl veiksminga konkurencijos politika, kurios pagrindinis tikslas – didinti visuomenės gerovę, turėtų derinti abi konkurencijos koncepcijas, jungti jas į bendrą tikslų ir uždavinių sistemą, kurioje skirtingos sampratos ne prieštarauja viena kitai, o papildo viena kitą. Problemų kyla tada, kai bandoma absoliutizuoti vieną ar kitą požiūrį, priešrinant vienas idėjas kitoms, kai varžybos ar tobula konkurencija tampa savitiksliu.

Literatūra

1. Black, O. (2005). *Conceptual Foundations of Antitrust* – Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bork, R. (1978). *The Antitrust Paradox* – New York: The Free Press.
3. Cook, P. (2001). Competition and its Regulation: Key Issues. Centre on Regulation and Competition Working Paper Series. Paper No. 2. Prieiga per internetą: http://www.competition-regulation.org.uk/publications/working_papers/
4. DiLorenzo, Th. (1991) The Antitrust Economists' Paradox. *Austrian Economics Newsletter*. Auburn: The Mises Institute, Summer 1991, p. 1–6.
5. Younkins, E. (2002) Antitrust Laws Harm Consumers and Stifle Competition. *Le Quebecois Libre*, No. 116. Prieiga per internetą: <http://quebecoislibre.org/021221-15.com>
6. Konkurencijos ir antimonopolinė politika (2001). *Laisvoji rinka*, Nr. 1. Prieiga per internetą: <http://www.freema.org/Leidiny/reguliavimas/2001.1.isknygos.phtml>.
7. McNulty, P. (1967) A Note on the History of Perfect Competition. *Journal of Political Economy* (August 1967): 398.
8. Lal, D. (2000) Competition and Monopoly. Prieiga per internetą: www.euro-know.org/articles/bus-tan60.html
9. Mosca, M. (2005) Competition and Monopoly Power in Vilfredo Pareto and Enrico Barone. Prieiga per internetą: <http://www.dse.unibo.it/mosca/Tacomat-radingl.pdf>
10. Motta, M. (2004). *Competition Policy. Theory and Practice* – Cambridge: Cambridge University Press.
11. Odudu, O. (2005) *The Boundaries of EC Competition Law. The Scope of Article 81* – Oxford: Oxford University Press.
12. Schenk, R. (2005) Efficiency and Monopoly. Prieiga per internetą: <http://ingrimayne.com/econ/Monopoly/Antitrust.html>
13. Stigler, G. (1967) Perfect Competition Historically Contemplated. *Journal of Political Economy*, 75.
14. Stigler, G. (1982) The Economists and the Problem of Monopoly, *American Economic Review*, May 1982: 1.
15. Wagner, R. (2001) Competition as a Rivalrous Process: Attilio da Empoli and the Years of High Theory that Might Have Been. *Journal of Economic Studies*, Volume 28, No. 4–5, pp. 337–345(9).

THE CONCEPT OF COMPETITION IN ECONOMIC THEORY

Danguolė Klimašauskienė

Summary

The article addresses two problems surrounding the interpretation and implementation of competition policy – what is competition and how competition policy must be designed to protect competition in order to ensure its benefits to society. The concept of competition is central to economic theory, but its scope and meaning as well as the ways in which competition is perceived to work and contribute to economic development have been the subject of vigorous debate among theorists, policy-makers, bureaucrats and business people. Indeed, the history of economic thought provides some deeply contrasting views about the meaning of competition. Amongst them, the concept of perfect competition has survived as the standard model for analysis and has had a profound influence on policy-making concerned with the regulation of competition. However, the notion of this form of competition is very different from the concept envisaged by classical economists such as Adam Smith. He and other classical economists regarded competition as a description of competitive behaviour, especially with respect to prices. Viewed in this way, competition acts as a force that would, in the long run, eliminate excessive profits and unsatisfied demand. Participants in the market would change price in response to market conditions principally through the process of rivalry. The contemporary Austrian school of thought and the economists influenced by it have been redefining the concept along classical lines, although with a much greater emphasis on invention, innovation, and technological process.

Whereas classical economists thought competition to be primarily a behavioral term, the subsequent course of events turned it into a description of a particular market structure. Beginning from the 1920s, mathematical economists developed the so-called perfect competition model which it replaced the older theory. To economists, competition no longer meant rivalry and enterprise. Instead, it meant the equation of price and marginal cost. Most important, it meant that there must be many firms in non-concentrated

industries. Once economists began to define competition in terms of market structure, they became more and more enamored with antitrust regulation as a way of forcing the business world to conform to their admittedly unrealistic theory of competition.

The two definitions of competition have drastically different implications about the welfare consequences of monopoly and perfect competition. The notions of competition as a market structure and competition as a dynamic process are not only descriptive but normative as well. That is, they do not merely describe the nature of competition; they inform us that competition is socially beneficial, although in different ways. Competitive markets are socially preferable to other kinds of markets in terms of allocative and productive efficiency. On the other hand, neo-Austrians believe that their kind of competition is also socially desirable, because it promotes efficiency and social welfare. Since competition is a process, it can lead to a variety of market structures that can give efficient outcomes. It will only generate a competitive or atomistic market structure where market conditions and production process favour the operation of very small, efficient firms. Alternatively, production efficiency may have a scale dimension and require large firms, so that the highly concentrated industry can also be associated with efficiency. Successful innovations produce a greater social surplus, even if they result in the displacement of competitive markets by monopolistic markets. Tradeoff between static and dynamic welfare considerations is implicit in the competing notions of competition.

The possibility of socially beneficial monopolistic markets carries significant implications for government policy. If one views competition largely as a structure, the government should be duly concerned about and attempt to influence the market structure. If one views competition largely as a dynamic process, the case for government interest in and interference with market structures is much weaker. More generally, a sound antitrust policy will have to take into account both static and dynamic considerations.

KONKURENCIJOS SAMPRATA EKONOMIKOS TEORIJOSJE

Danguolė Klimašauskienė

Santrauka

Konkurencijai ir jos vaidmeniui rinkos ekonomikoje nagrinėti skiriama ypač svarbi vieta ekonomikos teorijoje. Nors iki šiol diskutuojama, kas yra konkurencija, kaip ji veikia ir kokią turi įtaką ekonominei visuomenės raidai. Ekonominės minties plėtros istorijoje randama netgi prieštaringų konkurencijos sąvokos aiškinimų, kurie savo ruožtu turi įtakos požiūriui į konkurencijos apsaugą ir jos reikalingumą. Iš esmės nuomonės išsiskiria apibrėžiant konkurenciją arba kaip tam tikrą rinkos struktūrą, arba kaip dinamišką varžybų procesą.

Konkurencijos, kaip dinamiško varžybų proceso, aiškinimas turi gilią šaknis ekonominės minties istorijoje. Anglų klasikinės politinės ekonomijos mokyklos atstovai konkurenciją suprato kaip firmų elgseną, stengiantis įgyti pranašumą konkurento atžvilgiu, o konkurencijos veiksmingumą rinkoje siejo su kainos mažėjimu. Šias klasikų idėjas perėmė ir toliau rutuliojo austrų ekonominės minties mokyklos atstovai ir jų sekėjai. Kitaip nei klasikai, kurie konkuravimo procese daugiausiai dėmesio skyrė gamintojų varžybos dėl kainos, šie ekonomistai pabrėžia kitus konkurencinės elgsenos elementus, kurie tampa vis aktualesni, plėtojantis ekonomikai ir visuomenei, pavyzdžiui, produktų diferenciacija, investicijos į mokslinius tyrimus ir prekių tobulinimą, reklama, marketingas ir pan.

Kita samprata, susijusi su neoklasikine, o ypač marginalistine kryptimi ekonomikos moksle, konkurenciją traktuoja kaip tam tikrą rinkos struktūrą, kurioje prekės kaina tampa lygi ribiniams kaštams. Konkurencija, anksčiau reiškusi aktyvius veiksmus, varžybą, čia tampa tobulos konkurencijos rinkos bruožu, reiškančiu pasyvų prisitaikymo prie kainų elgesį, kuris esant ilgalaikiai pusiausvyrai užtikrina gamybos ir išteklių paskirstymo veiksmingumą. Šio požiūrio į kon-

kurenciją šalininkai yra tos nuomonės, kad rinkoje turi būti labai daug tos pačios prekės pardavėjų, ir neigiamai vertina firmų siekį įgyti pranašumą konkurentų atžvilgiu.

Nors du požiūriai į konkurenciją yra iš esmės skirtingi, abiejų atstovai sutaria, kad konkurencija būtina, siekiant efektyvaus ribotų išteklių paskirstymo ir panaudojimo, o tai reiškia visuomenės gerovės didėjimą; skirtingas yra tik požiūris, kaip to pasiekti. Struktūrinio požiūrio į konkurenciją šalininkai pabrėžia tobulos konkurencijos rinkos pranašumus, siekiant gamybos ir išteklių paskirstymo efektyvumo, o konkurencijos, kaip aktyvaus varžybų proceso, šalininkai ekonominio efektyvumo ir visuomenės gerovės didinimo šaltinius teigia esant firmų konkurencinę elgseną, skatinančią inovacijas, investicijas į mokslinius tyrimus ir produktų tobulinimą, pan.

Veiksminga konkurencijos politika, kurios pagrindinis tikslas – didinti visuomenės gerovę, turėtų atsižvelgti ir į statinį, ir į dinaminį konkurencijos apsaugos ir skatinimo aspektus. Tai dvi sudedamosios dinamiškos ekonomikos raidos dalys, kurios glaudžiai susijusios ir papildo viena kitą. Praktika rodo, kad efektyvi ūkinė veikla įmanoma, esant įvairioms rinkos struktūroms, kurios formuojasi ir kinta plėtojantis ekonomikai ir visuomenei. Konkurencinė rinka yra efektyvi, kai rinkos sąlygos ir gamybos procesas palankūs labai mažų firmų, gaminančių panašias prekes, veiklai. Tačiau efektyvios gali būti ir stambios firmos labai koncentruotose šakose, jeigu jos gali pasinaudoti masto ekonomijos teikiama pranašumais. Atsižvelgiant į tai, konkurencijos apsaugos užduotis gali būti apibendrinta kaip pastangos pagerinti išteklių paskirstymo efektyvumą, neužkertant kelio gamybos efektyvumui didinti.

Įteikta 2007 m. kovo mėn.

Priimta spaudai 2007 m. liepos mėn.